

Inhoud

- Vooraf 7
- 1 De ladder op 9
- 2 Naamgeving en aspecten van gedrag 19
Eerste velddag 26
- 3 Vocale communicatie en gedrag 29
Tweede velddag 38
- 4 Het geslacht *Athene* 41
Derde velddag 52
- 5 Het broedseizoen 55
Vierde velddag 78
- 6 Enkele aspecten van demografie 81
Vijfde velddag 91
- 7 Een populatie in de schaduw 94
Zesde velddag 101
- 8 Over muizen, meikevers, rattenstaarten en regenwormen 104
Zevende velddag 116
- 9 Woningnood en volkshuisvesting 119
Achtste velddag 135
- 10 Over leven en dood 138
Negende velddag 156
- 11 Over Grönnigers, West-Friezen, Zeeuwen en andere
provincialen 159
Tiende velddag 180
- 12 De staart 185
- 13 De ladder af 193
Dankwoord 195
Literatuur 197

Vooraf

Dit boek vormt de weerslag van zesendertig jaar onderzoek door Pascal Stroeken en ondergetekende. Hoewel mijn naam als auteur op de titelpagina prijkt, had het zonder de innige en jarenlange samenwerking en vriendschap nooit geschreven kunnen worden. Het aantal uren dat we samen in het veld doorgebracht hebben, is niet te tellen; het moeten er duizenden zijn. Datzelfde geldt voor de inspirerende gedachtewisselingen over zo'n beetje alle aspecten die in dit boek aan de orde komen. Zonder Pascals nauwgezette 'boekhouding' – tenslotte de ruggengraat van elk onderzoek – had ik nooit de resultaten op deze manier kunnen presenteren. Dit boek is in dat opzicht dan ook net zoveel Pascals boek als dat van mij.

De ladder op

Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig van de vorige eeuw rijdt er elke zaterdag tussen eind april en begin juli een auto met een ladder erop door de zuidoostelijke Achterhoek. De route lijkt grillig, maar is goed doordacht. De ladder is van aluminium en twee keer tien treden lang. In vaktermen een tweeledige opsteekladder, effectief 5 meter lang. Met twee vingers te tillen en dus ideaal als hij tientallen keren per dag nodig is. De ladder is ons handelsmerk, ons herkenningspunt. Het erf op rijden en doorrijden naar de schuur of de boom waar de nestkast hangt zonder op de bel te drukken of op het keukenraam te kloppen, lukt alleen als de erfbewoners de zekerheid hebben dat het goed volk betreft. Goed volk herken je onmiddellijk, bijvoorbeeld aan een ladder op het dak.

Soms hangt de nestkast zo hoog dat onze ladder niet lang genoeg is. Dan moeten we er een gebruiken die op het erf aanwezig is. Als ze er geen hebben, wat af en toe voorkomt, gaan we naar de buren, wat meestal geen probleem is. Soms gaat het mis, zoals die keer in Meddo. De kast hangt hoog in een iep, te hoog voor onze ladder. Zonder ons te melden – er is niemand te zien en ze kennen ons – lopen we de schuur van de buren aan de overkant van de weg in. De houten ladder hangt op precies dezelfde plek als in voorgaande jaren. Pascal neemt de voorkant op zijn schouder, ik het achterste stuk. Terwijl we het erf af lopen horen we achter ons opeens een redelijk opgewonden: ‘Hé, wat moet dat daar?’ Enigszins verbouwereerd draaien we ons om; we mochten hun ladder toch gebruiken, de jaren daarvoor? Maar de boerderij blijkt verkocht, met ladder en al, en de nieuwe eigenaren zijn niet op de hoogte van de toestemming van de vorige bewoners. Na een korte uitleg en over en weer enig gegriinnik, stellen we vast dat vrouw .456 ook dit jaar weer vier eieren heeft gelegd.

Want dat is waarom we sinds 1986 naar ik schat wel zo'n 25.000 kilometer met die ladder op het dak hebben rondgereden: om te zien of de steenuilen weer hun intrek in de nestkast hebben genomen, hoeveel eieren er zijn gelegd en of de jongen al groot genoeg zijn om te ringen. Inmiddels is het 2021 en staat de teller op ruim tweeduizend bezette plekken, geleidelijk oplopend van vijf in 1986 tot 142 in 2021. Bij al die nesten hebben we zoveel mogelijk geprobeerd het aantal eieren vast te stellen, de jongen te ringen en bij te houden of ze alle succesvol uitvlogen. Vanaf 1998 hebben we de jongen gewogen en gemeten. Vijf jaar lang, van 2013 tot 2017, hebben we bij ieder jong drie buikveertjes uitgetrokken om het geslacht te kunnen bepalen. Ruim vierduizend nestjongen hebben we om de linkerpoot een aluminium ring gelegd. Daarmee werden ze voor ons herkenbaar als individu. Zorgvuldig hebben we duizenden prooi-resten genoteerd. Met onze blote handen hebben we al die rottende kadavers op de grond uitgespreid en uitgezocht tot welke soort ze behoren. Al dat telwerk heeft een enorme vracht aan gegevens opgeleverd. Een deel daarvan is in dit boek terechtgekomen.

Om alle nesten op het goede moment te bezoeken en omdat we als weekendbiologen gebonden zijn aan de zaterdagen, is een strakke planning nodig. Hoe meer nesten, hoe strakker de planning. Konden we tot voor enkele jaren geleden toe met zo'n twintig controles per dag, de laatste jaren stopt de teller op drukke dagen pas bij dertig of nog meer nesten. Elk nest moet in principe minimaal vier keer per seizoen bezocht worden, willen we alle informatie die we nodig hebben kunnen verzamelen. Zo'n 25 procent van de nesten mislukt in een vroeg stadium. Daar hoeven we dus maar een of twee keer langs, dat scheelt. Vroeg mislukte nesten bezoeken we aan het eind van het seizoen nog een keer om te zien of de uilen niet voor een tweede keer begonnen zijn. Om een lang verhaal kort te maken: in elf weken tijd moeten er ruim 400 erfbezoeken worden afgelegd, gemiddeld vier per uur. Dat is hard werken. Temeer daar ook nog eens een gebied van ruim driehonderd vierkante kilometer moet worden bestreken. De nestkasten liggen weliswaar geclusterd per buurtschap of dorp, maar daartussen zitten de nodige kilometers. In het begin van het seizoen werken we gewoon van dorp naar dorp.

Van geen enkel nest weten we immers nog iets, dus de volgorde is niet zo van belang. Zoveel mogelijk in een zo kort mogelijke tijd, is het adagium. Feitelijk geldt dat ook voor de tweede ronde, al proberen we die globaal in de volgorde van de eerste te doen. Aan de eieren is nu eenmaal niet te zien hoe lang ze er al liggen. Als er jongen zijn, wordt het anders. Vanaf dat moment kunnen we omdat we de leeftijd weten, exact plannen wanneer de volgende controle plaats moet vinden. En dan kan er ook zomaar tussen twee opeenvolgende bezoeken tien of meer kilometer zitten.

Tijdens elke controle verrichten we een aantal standaardhandelingen. Bij het eerste bezoek tellen we de eieren en stellen we vast of ze bebroed zijn (warm aanvoelen). Vaak treffen we het vrouwtje en soms ook het mannetje aan. We lezen van beide het ringnummer af of leggen een ring aan. Idealiter treffen we bij het tweede bezoek jongen in hun eerste levensweek. Die tellen en wegen we. Ook wordt eventuele prooi op naam gebracht en de intacte dieren daarvan gewogen. Het derde bezoek is essentieel: we ringen de jongen en stellen aan de hand van de vleugelmaat de leeftijd vast en aan de hand van de leeftijd de conditie. Als er toevallig nog prooien bij liggen, worden die uiteraard genoteerd. Het vierde en laatste bezoek – tussen de dertigste en veertigste leeftijdsdag – dient om het nestsucces te bepalen: hebben alle jongen het nest verlaten of is er na het ringen nog sterfte opgetreden. In het laatste geval ligt er ten minste nog de aluminium ring, soms met poot of halfvergane uil. Alles wordt uiterst nauwkeurig opgeschreven in het veldboek. Uiteraard worden alle gegevens gedigitaliseerd, maar de veldboeken blijven een onvervangbare bron van informatie vanwege detailinformatie die bijna niet in data weer te geven valt. Zo lees ik bij territorium 001 in Harreveld in 1988 niet alleen dat we op 7 juni van dat jaar drie jongen geringd hebben en dat het nest zich onder de derde pan van links van de tweede pannenrij bevond, maar ook dat we een jong van het jaar daarvoor (3.239.820; tijdens het ringen negentien dagen oud, 145 gram en met een vleugel van 72 millimeter) dood bij de nestingang aantreffen. Het arme dier was verstrikt geraakt in een stuk strotouw en had zichzelf opgehangen. Voor dit boek heb ik de veldboeken dermate vaak geraadpleegd dat ze sporen van slijtage beginnen te vertonen.

De voorronde: 21 februari

Het is een droge en zonnige dag geweest en met twaalf graden lekker warm voor de tijd van het jaar. Ook de avond ziet er gunstig uit, en bijna windstil. Prima omstandigheden voor een eerste rondje in ‘mijn buurtje’ om te controleren of alle territoria weer bezet zijn en de mannen hun testosteronspiegel weer op peil hebben gebracht om me van repliek te dienen als ik me met mijn fluitje voordoe als een onverwachte concurrent.

De steenuilentoren* is de eerste plek op mijn route. Ik ben benieuwd, maar verwacht er niet veel van. Bij een controle van de nestkast in het late najaar troffen we martersporen: de karakteristieke lang gedraaide uitwerpselen en prooiresten. Het leek erop dat een steenmarter de kast had uitgekozen als een van zijn vaste rustplaatsen. De steenuilen waren aan het roofdier ten prooi gevallen, of hadden hun heil elders gezocht. Hoewel we de kast uitgeruimd en van vers materiaal voorzien hadden, heb ik de rest van de winter geen uil op het bordes voor de invliegopening zien zitten. Geen best teken. En inderdaad: geen enkele reactie. Wel hoor ik plotseling 150 meter achter me een fel WHOET?... WHOET?... WHOET?... Verbaasd draai ik me om. Het komt uit de nieuwe woonwijk. Ik loop erop af. Het geluid lijkt overal en nergens vandaan te komen, weerkaatst door vele muren. Uiteindelijk blijkt het uit de buurt van een vrijstaand huis te komen, een eindje buiten de wijk. Verrassend. In het verleden hebben we hier wel gezocht – op aangeven van de bewoners – maar namen aan dat de uil die zij zagen het dier betrof dat we vaak zagen zitten op het schuurtje dat voor de nieuwbouw moest wijken. Maar die is verhuisd naar de toren. Dus toch een andere plek. Een vette stip op mijn kaartje. Het mannetje lijkt getergd door mij, de vermeende indringer, hij blijft maar roepen, steeds hoger en luider.

Als ik terugloop naar de weg hoor ik rechts van mij, ongeveer ter hoogte van de kruising bij de molen, ook een roepend mannetje. Het is betrekkelijk ver weg en helemaal goed lokaliseren kan ik hem

* Het torenachtige schuurtje met ingebouwde nestkast dat werd opgetrokken ter compensatie van de afbraak van het schuurtje aan de overkant van de weg in het kader van de dorpsuitbreiding.

niet. Ik besluit hem op de terugweg mee te pakken. Een eindje verderop loop ik de Kobstederweg in en net voorbij de bocht doe ik opnieuw een poging. Direct volgt een reactie, vanaf het erf van de woonboerderij links. Niet heel fel, maar wel onmiskenbaar. Iets verder naar achteren hoor ik een tweede man, ongeveer van de plek waar twee half vervallen schuurtjes in het veld staan. Opnieuw een verrassing. Hoewel ik hier regelmatig een steenuil heb zien zitten, meestal op het schuurtje dat het verst van de weg af staat, verwachtte ik niet dat zich hier een territorium zou bevinden. Temeer niet daar Pascal en ik enkele jaren geleden beide schuurtjes grondig hebben afgezocht en toen tot de conclusie kwamen dat ze geen gelegenheid boden voor een nest. Op grond daarvan leek het me eerder een plek voor een floater, een dier zonder eigen territorium. Maar waarom reageerde hij dan op mijn fluitje? Als 'stille' is het toch slimmer je gedeisd te houden om niet door een territoriumbaas uit de buurt verjaagd te worden? Ik besluit de schuurtjes later in het seizoen nog een keer aan een grondige inspectie te onderwerpen. Misschien ook, zo realiseer me ik ineens, hoort hij wel bij de boerderij iets meer naar achteren. Het zou wel heel dicht op de vorige zijn, maar dat staan de beide schuurtjes ook.

Op mijn kaartje staan inmiddels vier rode stippen. Nummer vijf tot teruggroepen proberen te bewegen is eigenlijk overbodig. Dit is de locatie waar de camerakast van Beleef de Lente hangt en sinds de camera's begin februari weer online zijn, hebben de steenuilen zich veelvuldig laten zien en horen. Voor de volledigheid besluit ik het toch even te proberen. Geen whoET? ditmaal, maar wel een herhaald wIEUW! Volgens de inventarisatiewetten is het strikt genomen niet voldoende om een stip te kunnen plaatsen – het zou immers een ongepaard vrouwtje kunnen zijn –, maar in dit geval besluit ik het toch maar te doen. Ik realiseer me plotseling dat mijn fluitje en de reactie daarop live te horen zijn. Grappig. De volgende probeerplek ligt een eindje van de weg af en ik wil in het donker niet te ver de toegangsweg op lopen. Er is een flinke kans dat ik dan gespot wordt en een praatje moet maken. Niet dat het onaardige mensen zijn, maar het is niet handig nu. Als ik van halverwege de weg nog geen reactie krijg, besluit ik het vanaf de andere kant te proberen. Ik loop de zandweg iets verderop in en steek vervolgens

een eindje het weiland in. En ja hoor, daar komt hij al. Nummer zes staat genoteerd. Blijkbaar heb ik hem flink pissig gemaakt, want als ik terugloop naar de harde weg hoor ik hem nog.

Op de volgende plek hebben we al een aantal jaren geen steenuilen meer vastgesteld, ook al hangt er een kast hoog in de nok van de koeienstal. Dat ik geen reactie krijg bevreedt me dan ook niet echt, maar eigenlijk is het wel raar dat de plek verlaten is. Zo op het oog voldoet het erf aan alle voorwaarden die steenuilen aan hun leefgebied stellen. Op de kruising iets verderop staan twee prachtige boerderijtjes tegenover elkaar. Nooit hebben we er steenuilen gehoord of gezien en ook nu geen enkele reactie. Ik vermoed dat het er ontbreekt aan geschikte nestgelegenheid. In het najaar moeten we toch maar eens een kast ophangen om te zien of dat inderdaad de bottleneck is.

Ik sla rechts af, het verharde deel van de Henxelseweg op. Tot en met 2017 hebben hier steenuilen gebroed. Vorig jaar was de kast voor het eerst leeg, wat op zich niet heel vreemd is. Het erf heeft steenuilen niet veel meer te bieden en het is er een stuk drukker geworden sinds er nieuwe mensen met kinderen zijn komen wonen. Niet dat zij geen interesse in steenuilen hebben, integendeel zelfs. Maar op het kleine erf staan alleen twee oude perenbomen – in de achterste hangt de kast – en een open kapschuur die intensief gebruikt wordt. In de oude situatie stond er ook een grote schuur waarop vaak steenuilen zaten en woonde er een oude dame. Meer rust en ruimte dus. Ondanks herhaald proberen ontlokt mijn ge-fluit geen enkele reactie.

Op de kruising met de Vredenseweg – ik heb mijn rondje dan bijna gelopen – krijg ik tot mijn verbazing wel een reactie. Ik zie hem zelfs zitten, op het dak van de garage van het laatste woonhuis. Bij elke whoet? zwelt zijn keel iets op, zie ik met de verrekijker. Hij trekt zich van mijn nieuwsgierigheid niets aan, opgefokt als hij is door de vermeende concurrent. Hij lijkt de relatie met mij niet te leggen. Maar waar moet deze in vredesnaam broeden? De garage lijkt me zeker niet geschikt en de schuurtjes achter het rijtje huizen zijn te klein en staan voor mijn gevoel te dicht op de huizen. Misschien hangt er ergens een kast waar we geen weet van hebben? Stip nummer zeven is echter een feit.

Op de volgende kruising bevind ik me op de plek waar ik in het begin een mannetje hoorde roepen, dicht bij de molen. Ik probeer het nog een keer. En warempel, hij reageert onmiddellijk. Hij zit ogenschijnlijk in een van de eiken langs de kant van de weg, maar ik zie hem niet. Ik ben erg benieuwd of we later in het seizoen van dit mannetje het nest zullen vinden. Hemelsbreed is het niet ver van de steenuilentoren, maar vandaar kwam geen reactie. Spannend. De cirkel is rond en het rondje ook: als ik de oppervlakte bereken van de polygoon die ontstaat door de stippen met elkaar te verbinden kom ik op zeven territoria op iets meer dan een vierkante kilometer uit.

Achter de mannen (en vrouwen) aan: 15 en 22 februari 2019

De vrouwen in onze populatie treffen we meestal allemaal, ieder seizoen weer opnieuw. Als ze broeden of kleine jongen hebben, laten ze zich meestal eenvoudig pakken. De ring aflezen of er een omdoen is nog geen minuut werk en de verstoring is dan ook miniem. De mannen treffen we op die momenten echter maar zelden. Als we ze tijdens zo'n nestcontrole wel aantreffen, zijn ze soms onrustig. Om elke kans op verstoring te vermijden, laten we ze dan vaak ongemoeid. Beter een anonieme man, dan een man die zich een paar dagen niet meer laat zien omdat hij de kast niet binnen durft. Om toch zoveel mogelijk mannen te leren kennen, maken we gebruik van de gewoonte van veel steenuilen om overdag in de kast te rusten. In de aanloop naar het broedseizoen – als de paarband weer sterker wordt – verblijven beide regelmatig samen in de kast. Dat is voor ons hét moment om ook de mannen te vangen. Vanaf 2002 maken we dan ook in februari een ronde langs zoveel mogelijk nestkasten waarin het voorafgaande seizoen gebroed is. Lang niet altijd treffen we beide vogels, soms zit er maar één in de kast, en vaker nog geen. Het is een kwestie van geluk hebben, van toeval. Maar wel de beste kans een man aan te treffen. Maart of april zou nog beter zijn, maar we vermoeden dat de kans op verstoring dan groter is, zo dicht bij de eileg.

De derde zaterdag in februari leek het voorjaar aangebroken. Het kwik reikte tot 15 graden en de zon verschool zich alleen maar af en toe achter een dunne sluier. Bijna te mooi om de dag in de

kast door te brengen. We hadden dan ook niet de verwachting veel adulte vogels aan te treffen toen we om 9 uur in de auto stapten om aan de eerste van de twee rondes te beginnen. Behalve kompaan Pascal, gingen ook Hugo en Mark mee. Beiden gaan regelmatig mee op pad en Hugo assisteert al vele jaren bij het ophangen van nieuwe kasten. De traditionele aftrap vindt ook nu weer plaats in Lievalde. De eerste kast is leeg, niet geheel onverwacht. Op de tweede plek zit een uil voor de kast, lekker in het zonnetje. Het dier kijkt ons indringend aan. We blijven staan, hij (of zij) blijft zitten. Totdat ik een stap naar voren doe, in de hoop dat hij onze plannen niet doorziet en de veilige kast in vlucht. Het dier blijkt slimmer en vliegt weg. Zou het nog zin hebben in de kast te kijken? Misschien zit de andere binnen. We hebben geluk, want we treffen een ongeringde vogel die even later als nummer 3.748.044 door het leven gaat. Het gewicht van 198 gram laat niet toe te bepalen of we met een man of een vrouw te maken hebben. Jammer, maar niet heel erg. Als we in mei een volwassen dier aantreffen, kunnen we alsnog bepalen of .044 een man of een vrouw is.

De volgende drie kasten zijn leeg. Bij een ervan vliegt opnieuw een uil weg uit de boom waarin de kast hangt. Het weer is ook te mooi. Op de laatste plek in Lievalde hebben we echter geluk: twee uilen in de kast. Een geringde vrouw en een ongeringde man. We zijn met name benieuwd naar de identiteit en het gewicht van de vrouw. De afgelopen twee jaar bleek ze met respectievelijk 270 en 274 gram de eerste plek van de ranglijst van zwaarste dames te bezetten. Ze is iets afgevallen, maar met 252 gram zit ze nog steeds 45 gram boven het gemiddelde gewicht. Blijkbaar heeft ze er aanleg voor. Toen we haar in 2011, veertien dagen oud, ringden in een nestkast in Zieuwent 4 kilometer verderop, zat ze 23 procent boven het streefgewicht voor die leeftijd. Ze is bijna acht jaar oud nu en heeft met zekerheid gedurende haar zes jaar op deze plek gebroed.

We vervolgen onze weg, richting Zieuwent. Van de zeven kasten zijn vier leeg. In de drie andere zit twee keer een solitair dier en één keer een paartje. In de nestkast aan de Schoppenweg treffen we man .871 aan, het jaar ervoor als nestjong geringd aan de andere kant van het dorp. Hij weegt 178 gram, betrekkelijk weinig voor deze tijd van het jaar. Het gemiddelde gewicht van alle 190 februa-